

JAROSŁAW SOBIERAJ

ARCHEO@MUZEUM.OLSZTYN.PL

Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Od symbolu do znaku i z powrotem Na marginesie znaleziska złotej lunuli spod Fiugajek

From symbol to sign and back again
On the margin the discovery
of the golden lunula from Fiugajki

Streszczenie: Artykuł dotyczy rzadkiego typu złotej zawieszki – lunuli z okresu wpływów rzymskich, pochodzącej z miejscowości Fiugajki (woj. warmińsko-mazurskie). Na marginesie jego odkrycia autor tekstu prezentuje szkic dotyczący zmieniających się atrybucji, kontekstów i znaczeń tej kategorii ozdób w starożytności i wiekach średnich.

Słowa kluczowe: złota lunula, okres wpływów rzymskich, Polska północno-wschodnia

Summary: The article concerns a rare type of gold pendant – a lunula from the Roman Iron Age, from Fiugajki (Warmian-Masurian Voivodeship). On the margin of this discovery, the author of the text presents a sketch of the changing attributions, contexts and meanings of this category of decorations in antiquity and the Middle Ages.

Keywords: golden lunula, Roman Iron Age, north-eastern Poland

Pod koniec grudnia 2016 r. do kolekcji Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie trafił zbiór zabytków, przekazany przez Pana Tomasza Kaźmierskiego z Lubawy¹. Składał się on z 26 ozdób metalowych i ich fragmentów pochodzących z powierzchni nieznanej

1 Depozyt przekazany został w imieniu Stowarzyszenia Eksploracyjno-Historycznego Ziemi Michałowskiej „Cultura” w Jabłonowie Pomorskim, za pośrednictwem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

dotąd nekropolii z okresu wpływów rzymskich pod Fiugajkami w pow. ostródzkim (woj. warmińsko-mazurskie). Okoliczności odkrycia i stan zachowania zabytków wskazywały na zniszczone przez erozję cmentarzysko birytualne – z pochówkami ciałaopalnymi w warstwie wierzchniej i inhumacjami poniżej. Ze względu na charakter przyporządkowano je kulturze wielbarskiej², utożsamianej ze społecznościami kręgu gockiego, zaś cały zbiór znalezisk uznano za pochodzący ze schyłku II lub pocz. III w. n.e.³

Najbardziej niecodziennym i frapującym elementem przekazu okazała się wykonana ze złota ozdoba⁴ (ryc. 1), przypominająca obrysem stylizowany półksiężyc lub grecką tarczę pelta. Zawieszkę tę, o wymiarach 2,7 x 2,5 cm, wykonano z ważającej 6,3 g blaszki litego kruszcu, przyciętej do odpowiedniego kształtu i obwiedzionej wzdłuż krawędzi awersu filigranem. W technice tej⁵, polegającej na misternym nacinaniu złotego drutu w drobne wałeczki lub półkule, ozdobiono również przylutowane do rewersu zawieszki uszko i oddzielono pola zdobień wewnętrznych. Ich koncentryczne pasma pokryte zostały przy użyciu granulacji, to jest lutowanych do powierzchni drobnych, złotych kulek: większych (od zewnątrz, pojedynczo) i mniejszych (w gronach po cztery). Perłkowanym drutem obwiedzone zostały dookoła również oba rogi półksiężyca, zwieńczone największymi kulkami, a także cztery inne medaliony, zdobione pierwotnie szlifowanym półokrągło kolorowym szkłem. Wprawdzie nie zachowała się żadna z tych efektownych aplikacji, jednak ich czytelne pod mikroskopem ślady pozwalają stwierdzić, że w owe kolisty medaliony wprawione były po bokach oczka barwy fioletowej, a w centrum – granatowej lub niebieskiej. Brak innych zniszczeń na powierzchni ozdoby, a zwłaszcza śladów działania ognia stosu pogrzebowego, wskazuje, że pochodziła ona najpewniej z wyposażenia inhumacji, a jej rodzaj można wiązać z pochówkiem kobiecym.

Ozdoby opisanego typu, czyli tzw. lunule (łac. *lunulae*), nie były dotąd notowane na terenie określanym jako międzyrzecze Łyny, Pasłęki i górnej Drwęcy⁶ w kontekście

2 Kultura archeologiczna rozwijająca się pomiędzy I a V w. n.e. w północnej i wschodniej Polsce oraz na zachodniej Ukrainie.

3 W ramach faz B2/C1–C1a okresu wpływów rzymskich, to jest od lat około 160–170 do 230 n.e. Zob.: A. Ciesliński, *Kultura wielbarska nad Łyną, Pasłęką i górną Drwęcą*, „Pruthenia” 2008, t. 4, s. 96–98.

4 W zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie pod nr inw. D-1617 OMO.

5 Zob.: M. Natuniewicz-Sekuła, *Złotnictwo społeczności kultury wielbarskiej ze szczególnym uwzględnieniem wybranych zabytków z cmentarzyska w Weklicach*, Warszawa 2020, s. 88–93.

6 Zob.: A. Ciesliński, *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Łyna, Pasłęka und oberer Drwęca*, „Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte” 2010, t. 17.

RYC. 1. Złota lunula z cmentarzyska w Fiugajkach, pow. ostródzki

znalezisk z okresu wpływów rzymskich. Pojawienie się tam wykonanego z czystego kruszcu, prestiżowego okazu, spowodowało więc pewną konsternację, zwłaszcza w kwestii pochodzenia i datowania znaleziska.

Noszone na szyi ozdoby w kształcie zwieszonoego półksiężyca znane były w różnych kulturach Bliskiego Wschodu i Europy od schyłku epoki kamienia po średniowiecze. Spośród ogromu nieczytelnych już dziś znaczeń i symboliki świata starożytnego, wydaje się, że akurat omawiane formy nie sprawiają większego problemu w interpretacji. Ich najstarsze znane⁷ przedstawienia wywodzą się ze starożytnej Mezopotamii, z IV tysiąclecia p.n.e., i mają związek z kultem księżyca, personifikowanym przez różne bóstwa lunarne, poczynając od sumeryjskich Sin/Nanna i jego córki Istar/Astarte, po grecko-rzymskie Artemidę/Dianę i Selene/Lunę. Występujące w takim kontekście lunule stanowiły zarówno atrybuty poszczególnych bogów, jak i symbole

⁷ Zob. np.: G. Ilon, *Casting moulds in the Bronze Age of the Carpathian Basin: a catalogue of sites and finds*, „Antæus. Communicationes ex Instituto Archaeologico” 2022, t. 38, s. 143–186; S. Guba, *Bronze Age Anthropomorphic Clay Figurines from Nógrád County (Northern Hungary)*, [w:] *Ultra velum temporis. Venované Jozefovi Bátorovi k 70. Narodeninám*, red. A. Kozubová i in., „Slovenská archeológia” 2020, t. 68 (Suppl. 1), s. 185–186.

religijne (oraz elementy stroju zarazem) ich czcicieli⁸. Przypisywane im pierwotne znaczenie miało też związek z kalendarzem astronomicznym (księżycowym), powiązany z cyklem kobiecym nie tylko biologicznie, ale i symbolicznie, np. przez powtarzające się odradzanie, przybywanie/zanikanie; zapewne również w aspekcie magii ochronnej, związanej z kobiecością, płodnością, narodzinami i macierzyństwem⁹.

Lunule, które można uznać za jedne z najstarszych, a zarazem posiadających najdłuższą ciągłość ozdób i przedstawień symbolicznych starożytności, szczególnego znaczenia nabrały w państwie rzymskim. Co ciekawe, kult Luny jako samodzielnego bóstwa nie miał tam większego znaczenia jeszcze w okresie republiki¹⁰, a omawiane ozdoby nie występowały np. w kontekście obrzędów świątynnych¹¹. Tym niemniej właśnie z Rzymu znane są najlepiej zwyczaje i obrzędy wskazujące, że półksiężycowate zawieszki zyskały tam całkiem nowe znaczenie i kontekst kulturowy.

Przychodzące na świat (i uznane przez ojców) dzieci Rzymian przez pierwsze dni życia pozostawały bezimienne – do czasu odprawienia rytuałów związanych z odpadnięciem pozostałości pępowiny¹². Dziewiątego dnia w przypadku chłopców, a ósmego dnia w przypadku dziewczynek, składano wymagane ofiary i w obecności świadków przeprowadzano ceremonię oczyszczenia, od której powstało określenie obrzędu: *dies lustricus*. Urządzano wówczas uroczysty posiłek w gronie rodziny, przyjaciół i domowników, podczas którego dzieciom nadawano imiona¹³ i obdarowywano je różnymi talizmanami, spośród których największe znaczenie miały amulety przekazywane przez rodziców. W przypadku chłopców były to przede wszystkim otrzymanywane z rąk ojców złote puzderka, zwane *bullae*¹⁴, dziewczynki zaś otrzymywały

8 N. Khamayko, *Crescent pendants (lunnitsa) in 11th–13th century Rus': pagan amulet or Christian ornament?*, [w:] *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, t. 2, red. M. Salamon, i in., Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa 2012, s. 506.

9 K. Pinckernelle, *The Iconography of Ancient Greek and Roman Jewellery*, M.Phil. thesis (mps), History of Art Department, University of Glasgow 2005, s. 47.

10 Pierwsza wzmianka o świątyni Luny na rzymskim Awentynie pochodzi ze 182 roku p.n.e. Zob.: K. Balbuza, *Cesarz a bóstwa solarne i lunarne w (auto)prezentacji Septymiusza Sewera i jego rodziny (193–211)*, [w:] *Elity w świecie starożytnym*, red. M. Cieśluk, „Szczyecińskie Studia nad Starożytnością” 2015, t. 3, s. 226.

11 Zob.: K. Pinckernelle, dz. cyt, s. 48.

12 H.W. Johnston, *Private Life of the Romans*, Chicago 1909 (e-book 2012), ust. 97.

13 Stąd również: *dies nominum* lub *nominalia*, tamże, ust. 99. Zob. też: I. Mañas-Romero, J.N. Saiz López, *Pueri nascentes: rituals, birth and social recognition in Ancient Rome*, [w:] *Ages and Abilities: The Stages of Childhood and their Social Recognition in Prehistoric Europe and Beyond*, red. K. Rebay-Salisbury, D. Pany-Kucera, Oxford 2020, s. 245.

14 Tzw. *bullae aurea*, przypominające budowę kopertę zegarka, zawieszane na szyjach złote pojemniki na amulety, były noszone przez chłopców do czasu włożenia stroju męskiego

wisiorki w kształcie półksiężyca – *lunulae*¹⁵, które nosiły na szyjach aż do wigilii dnia ślubu, oddając je wraz z dziecięcymi ubraniami i zabawkami¹⁶.

Można powiedzieć, że rzymskie *bullae* i *lunulae* towarzyszyły drugim – społecznym¹⁷ narodziom dziecka¹⁸, zaświadczającym o wejściu do rodziny i oddającym pod opiekę domowych bóstw zarazem. Stanowiąc istotny element tego rytuału przejścia, dawały jednocześnie ochronę przed klątwami, czarami i tzw. złym okiem (*fascinatio*) – zwłaszcza *lunulae*¹⁹, które miały zapewniać noszącym je dziewczynkom (przyszłym kobietom) zdrowie²⁰ i powodzenie oraz zapobiegać nieszczęściu. Jak w przypadku chłopięcych odpowiedników, amulety te pełniły też inną ważną rolę, wyróżniając wolno urodzone obywatelki od cudzoziemek, wyzwolenic i niewolnic. A w zależności od surowca, z którego je wykonywano (brąz, srebro, złoto), stanowiły zarazem widomy znak pozycji społecznej i zamożności rodu dziecka²¹.

Jedno z najbardziej znanych antycznych przedstawień dziewczynki noszącej lunulę umieszczono na północnym fryzie Ołtarza Pokoju (*Ara Pacis*), konsekrowanego w 13 r. p.n.e. na Polach Marsowych w Rzymie²². Widoczna tam zawieszka należy

(*toga virilis*). Pierwotnie przysługiwały jedynie dzieciom patrycjuszy, z czasem jednak mógł je zakładać każdy wolno urodzony obywatel. Zob.: H.W. Johnston, dz. cyt., ust. 99.

- 15 Obie te ozdoby posiadały podobne znaczenie i rangę; lunule bywały opisywane w źródłach starożytnych jako „małe złote bulle”. Zob.: A. Weis, *The Public Face of Girlhood at Latin Lavinium in the 4th–3rd Centuries BCE / Das öffentliche Gesicht des Mädchen-Seins im Lateinischen Lavinium des 4. und 3. Jahrhunderts v. Chr.*, [w:] *Mädchen im Altertum / Girls in Antiquity*, red. S. Moraw, A. Kieburg, „Frauen – Forschung – Archäologie” 2014, t. 11, s. 294.
- 16 Zob.: H.W. Johnston, dz. cyt., ust. 99.
- 17 M.-L. Hänninen, *From Womb to Family: Rituals and Social Conventions Connected to Roman Birth*, [w:] *Hoping for Continuity: Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*, red. K. Mustakallio, i in., „Acta Instituti Romani Finlandiae” 2005, t. 33, s. 57.
- 18 I nie ostatnim, bowiem 30 dni po narodzeniu dziecko prawowitego obywatela uzyskiwało jeszcze osobowość publiczną, na drodze urzędowego obwołania (*professio*). Zob.: P.M. Carroll, *Archaeological and epigraphic evidence for infancy in the Roman world*, [w:] *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*, red. S. Crawford i in., Oxford 2018, s. 149–150.
- 19 Zob.: H.W. Johnston, dz. cyt., ust. 98.
- 20 Tu zwłaszcza w aspekcie *regularnego odprowadzania nadmiaru krwi, jako warunku zachowania równowagi ustroju i pomyślnego zajścia w ciążę, uważanego za ostateczny cel życia kobiety*. Zob.: V. Dasen, *Probaskania: Amulets and Magic in Antiquity*, [w:] *The Materiality of Magic*, red. D. Boschung, J.N. Bremmer, „Morphomata” 2015, t. 20, s. 190.
- 21 Poniekąd informowały również o stanie cywilnym, choć rozróżnienie na panny i mężatki definiował w pierwszym rzędzie ubiór. Zob. np.: H.W. Johnston, dz. cyt., ust. 76.
- 22 Zob.: A.M. Bagley, *Roman children in the early empire: a distinct epidemiological and therapeutic category?*, Ph.D. thesis (mps), College of Medical and Dental Sciences, University of Birmingham 2017, s. 146.

do stosunkowo prostych („dosłownych”) form, przypominających księżyc w nowiu. Jako symbol kobiecy w antycznej ikonografii półksiężyc pojawił się też ok. połowy II w. n.e. w mennictwie rzymskim, w kontekście konsekracji Faustyny Starszej i Młodszej, a u schyłku II w. n.e. awansował już do roli oficjalnego atrybutu cesarzo-
wej Julii Domny, małżonki Septymiusza Sewera²³.

Co ciekawe, silne właściwości apotropaiczne skierowanych rogami na dół półksiężyców przenoszono również na cenne składniki majątku, okuwając nimi np. skrzynie i szkatuły do przechowywania kosztowności, odkrywane zarówno w rzymskich domostwach, jak i w grobach kobiecych²⁴. Chroniono w ten sposób także (niektóre przynajmniej) zwierzęta – a tym samym zapewne i ich użytkowników lub właścicieli – ozdabiając lunulami np. rzędy końskie, co poświadczają m.in. reliefy na kolumnie Marka Aureliusza²⁵, jak też liczne znaleziska, np. z fortów limesowych²⁶.

Okolo przełomu er zwyczaj noszenia lunul rozprzestrzenił się na cały region śródziemnomorski²⁷, co dotyczy zarówno prostych wzorców rzymskich, jak i egzemplarzy bardziej złożonych, o hellenistycznych w tym przypadku korzeniach²⁸. Zapewne już bez opisanych wyżej ścisłych kontekstów społecznych i rytualnych, jak obrazują to np. znane z Egiptu portrety fajumskie. Widoczne na tych pośmiertnych malowidłach z pierwszych wieków n.e. lunule, określane z greki jako *selenis* lub *meniskos*, znacznie częściej zdobią bowiem szyje dorosłych kobiet niż dziewczynek²⁹. Być może zatem, im dalej od Italii, tym mniej czytelna (konieczna?) stawała się przypisana im funkcja znaku w konwencji społecznej.

Z czasem złote zawieszki omawianego rodzaju zaczęły się pojawiać również na terenach *Barbaricum*, jak nazywano ziemie poza granicami *Imperium Romanum*, nie tylko jako importy lub naśladownictwa, ale też wyroby miejscowe, o coraz oryginalniejszych

23 K. Balbuza, dz. cyt., s. 230.

24 M. Kemkes, *Bronzene Truhenbeschläge aus der römischen Villa von Eckartsbrunn, Gde. Eigeltingen, Lkr. Konstanz*, „Fundberichte aus Baden-Württemberg” 1991, t. 16, s. 341–347.

25 Wzniesiona pierwotnie (lata 180–193 n.e.) na Polach Marsowych, obecnie na Piazza Colonna w Rzymie.

26 M. Kemkes, dz. cyt., s. 160–161. O „końskich” lunulach zob. też: A.K. Taylor, *Roman Horse Equipment. Study of Harness and Horse Furniture in the European Provinces of the Roman Empire*, Ph.D. thesis (mps), University of London 1978, s. 217–218, 229, ryc. 48.

27 V. Dasen, *Childbirth and Infancy in Greek and Roman Antiquity*, [w:] *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, red. B. Rawson, Oxford 2011, s. 311.

28 Tamże.

29 Zob.: C.A. Faraone, *The Transformation of Greek Amulets in Roman Imperial Times*, Philadelphia 2018, s. 44–49, ryc. 1.16.

formach i zdobieniach³⁰. Jednym z ośrodków ich wytwórczości, a zarazem miejscem, gdzie krzyżowały się wpływy z różnych kręgów kulturowych, były tereny bosporańskiego³¹ Krymu – ówczesnego centrum gospodarczego Morza Czarnego. Istniejące tam wyspecjalizowane ośrodki złotnicze (zwłaszcza hellenistyczna Tauryka, część dzisiejszego Kerczu) uważane są za główne źródło wysokiej klasy ozdób, zdobionych granulacją i wysadzanych kamieniami, odnajdowanych na północ od strefy nadczar-nomorskiej³². Pośrednio poświadczą tę tezę ogromna ilość złotych lunul rejestrowanych współcześnie na Ukrainie³³, stanowiących najpewniej wyposażenie bogatych pochówków kobiecych z późnego okresu wpływów rzymskich.

Dziejowej „kariery” tych ozdób nie przerwały nawet dramatyczne wydarzenia okresu wędrówek ludów, przeciwnie – w nieco innych typach zyskały one wręcz szerszy europejski kontekst³⁴. Na północ od Morza Czarnego kilka wieków później odrodził się też zwyczaj używania lunul jako amuletów kobiecych, tym razem w kręgu słowiańskim. Odnajdowane na Krymie wisioriki w kształcie półksiężyca z VIII–IX w. mogą poświadczать prymarną rolę tego regionu jako pośrednika w wymianie między Bizancjum a wczesną Rusią³⁵. Ich renesans na Słowiańszczyźnie miał miejsce pod koniec IX w., a w identycznej niemal postaci jak za czasów rzymskich noszono je jeszcze w wiekach XI i XII, a więc długo po formalnym zakończeniu chrystianizacji³⁶. Zawieszki w formie lunul, jak i wiara w ich ochronne właściwości magiczne, przetrwały zresztą w niektórych częściach środkowej Europy do czasów nowożytnych³⁷.

30 Ich rozbudowaną typologię prezentuje m.in. S.J. Kargopolcev, I.A. Bażan, *K voprosu ob evolucii trehrogih peł'tovidnyh lunnic v Evrope (III–VI vv.)*, „Peterburgskij arheologičeskij vestnik” 1993, t. 7, s. 113–120.

31 Królestwo Bosporańskie, państwo klienckie Republiki, a następnie Cesarstwa Rzymskiego.

32 Zob.: D. Quast, *The links between the Crimea and Scandinavia: some jewellery from the third century AD princely graves in an international context*, [w:] *Inter Ambo Maria. Contacts between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period*, red. I. Khrapunov, F.-A. Stylegar, Kristiansand – Simferopol 2011, s. 202.

33 Zob.: K.N. Skvorcov, *Zniszczony pochówek z zawieszka lunulowatą z Półwyspu Sambijskiego*, „Wiadomości Archeologiczne” 2014, t. 65, s. 280, ryc. 5. Autor wspomina tam niemal sto nielegalnie pozyskanych złotych lunul z okresu wpływów rzymskich, w tym po ponad dwadzieścia na zachodnim Podolu.

34 Zob. np.: M. Tempelmann-Maczyńska, *Der Goldfund aus dem 5. Jahrhundert n. Chr. aus Granada-Albaicín und seine Beziehungen zu Mittel- und Osteuropa*, „Madriider Mitteilungen” 1986, t. 27, s. 375–388.

35 N. Khamayko, dz. cyt., s. 508.

36 Tamże, s. 515–516.

37 Według niektórych źródeł, w aspekcie rytualnym używano ich jeszcze w XV–XVII w. Zob.: L. Hansmann, L. Kriss-Rettenbeck, *Amulett und Talisman. Erscheinungsform und Geschichte*, München 1966, s. 172–177, 244.

To zaskakująco długie trwanie dotyczy również Europy zachodniej, w kręgu romańskim, gdzie amulety te spotykano nawet w początkach XX w. Badania etnograficzne prowadzone w Hiszpanii, Włoszech i Portugalii wykazały, że w powszechnej świadomości kojarzono je już z kultem maryjnym, choć ich posiadacze nie potrafili na ogół wyjaśnić tego związku³⁸.

Wprawdzie w Polsce znane są nieliczne podobne zawieszki z okresu wpływów rzymskich – również w wersjach ze złota, jednak ze względu na budowę i zdobienie³⁹ nie stanowią one analogii wprost do okazu spod Fiugajek. Żadnych dokładnych odpowiedników nie udało się znaleźć ani na obszarze kultury wielbarskiej⁴⁰, ani nawet w całym kręgu wschodniogermańskim, obejmującym niemały teren bałtycko-ponetyjskiego międzymorza. Można to jednak wytłumaczyć ściśle elitarnym charakterem, a co za tym idzie – indywidualizacją cech tego typu wyrobów wykonywanych często na zamówienie.

Podstawowy problem w kwestii chronologii i proveniencji zawieszki z Fiugajek dotyczy połączenia filigranu i granulacji, charakterystycznych dla starszych faz kultury wielbarskiej, z aplikacjami w formie szklanych oczek, spotykanymi w jej młodszych etapach. Cechy te nie wydają się również korelować z dość wczesnym datowaniem, odpowiadającym pozostałym odkrytym na gruntach Fiugajek zabytkom. Zdobione w pierwszy z wymienionych sposobów złote lunule środkowo- i wschodnioeuropejskie z okresu wpływów rzymskich grupują się w wyraźnych skupiskach, obejmujących dorzecza Wisły i Odry, północne tereny naddunajskie wewnątrz łuku Karpat oraz obszar Krymu⁴¹. Lukę pomiędzy nimi zdają się wypełniać znaleziska datowane od schyłku II do pocz. IV w., notowane przede wszystkim w strefie

38 N. Khamayko, dz. cyt., s. 516–517.

39 Zob.: J. Rodzińska-Nowak i in., *A Pelta-shaped Golden Pendant from the Przeworsk Culture Settlement in Rzemienowice, Site 1, Kazimierza Wielka County*, [w:] *Aleksandria. Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of his 65th Birthday*, red. R. Ciołek, R. Chowaniec, Wiesbaden 2021, s. 347–352.

40 Tamże; wraz z wcześniejszą literaturą. Znacznie częściej w materiałach kultury wielbarskiej występują lunule z innych metali, szczególnie ze srebra, jak i np. z bursztynu. Zob. np.: A. Ciesliński, *Die Przeworsk- und Wielbark-Kultur östlich der unteren Weichsel. Auswertung der Archivalien aus dem Nachlass von Herbert Jankuhn*, „Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete” 2023, t. 21, s. 132–133.

41 Z terenu Polski opisano dotąd 8 złotych egzemplarzy zdobionych filigranem i granulacją. Zob.: A. Kurpiewski, J. Lewandowska, *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w miejscowości Nowe Sadłowo (gm. Rypin, woj. kujawsko-pomorskie) w świetle najnowszych badań archeologicznych*, „Acta Archaeologica Pomoranica” 2015, t. 5, s. 81, 85, ryc. 4.

północno-nadczarnomorskiej⁴². Ta wyraźna koncentracja pokrywa się z obszarem zajmowanym przez kulturę czerniachowską, rozwijającą się na terenach stepowych pod wpływem gockich wędrowek znad Bałtyku nad Morze Czarne⁴³.

Na zajmowanym przez nią terytorium⁴⁴ lunule zdobione wkładkami szklanymi znane są już w fazie inicjalnej, tj. sprzed połowy III w. n.e.⁴⁵ Złotą biżuterię zdobioną filigranem i barwionym szkłem, uznawaną za wyznacznik pochówków elitarnych, odnosi się zaś najczęściej do 2. połowy III w.⁴⁶ Z kolei na pogórzach Krymu zespoły ze złotymi wisiorami, zdobionymi filigranem, granulacją i szklanymi wstawkami pojawiają się od końca I i trwają do połowy III w.⁴⁷ Podobnie datowane są tam lunule ze złotej blachy, zdobione szklanymi oczkami z przezroczystego – liliowego i półprzezroczystego – niebieskiego szkła, zaopatrzone w ucha lutowane do tylnej strony⁴⁸.

Biorąc pod uwagę opisaną stylistykę, najpewniej z tamtejszych warsztatów złotniczych pochodzi prezentowana niniejszym szkicem ozdoba – unikalna w swej formie na ziemiach polskich. Jeśli chodzi o datowanie⁴⁹, za najbardziej prawdopodobne można uznać jej użytkowanie od połowy III do początków IV w. n.e.⁵⁰, w okresie intensywnych kontaktów nadbałtycko-nadczarnomorskich, poświadczonych historycznie przez migracje Gotów. Kontekst znaleziska wskazuje, że lunula spod Fiugajek była użytkowana przez miejscowe społeczności kultury wielbarskiej, a właściwie ich ściśle elity. Tego typu wyposażenie, w wykonywane ze złota przedmioty prestiżowe

42 Zob.: K.N. Skvorcov, dz. cyt., ryc. 5.

43 Zob.: A. Kokowski, *Goci. Od Skandzy do Campi Gothorum (od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*, Warszawa 2007, s. 159–174.

44 Pomędzy III a V w. n.e. na terenach środkowej i południowej Ukrainy, Mołdawii i Rumunii (tam pod nazwą Sintana de Mureș).

45 Zob.: O.V. Gopkalo, *Busy i podveski černjahovskoj kul'tury*, Kiev 2008, s. 92, ryc. 3.3.

46 Tamże, s. 59.

47 A. Mastykova i in., *The cemetery of Frontovoe 3. New data on the culture of the Crimea in the Roman and Early Great Migration periods*, „Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV” 2021, t. 68/1, s. 105.

48 I. Khrapunov, A. Stoyanova, *Gold jewellery from the necropolis of Neyzats*, [w:] „To make a fairy's whistle from a briar rose”. *Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday*, red. M.L. Nagy, K.L. Szőlősi, Nyíregyháza 2018, s. 280.

49 Za cenne wskazówki i inspirującą dyskusję nad chronologią, typologią i dyspersją złotych lunul z okresu wpływów rzymskich pragnę w tym miejscu serdecznie podziękować prof. Magdalenie Tempelmann-Mączyńskiej z Krakowa i prof. Adamowi Cieślińskiemu z Warszawy.

50 To jest w ramach fazy C2 okresu wpływów rzymskich (lata ok. 260/270–310/330 n.e.), choć zdaniem obojga przywołanych wyżej badaczy, górna cezura datowania może też być nieco młodsza.

i luksusowe, charakteryzuje bowiem pochówki wschodniogermańskiej arystokracji. Niezależnie od atrybucji, dla noszących je kobiet piękne, wyrafinowane i importowane z daleka klejnoty miały z pewnością wartość szczególną, nie tylko estetyczną. Trudno wprawdzie orzec, jaki dokładnie zestaw znaczeń niosły ze sobą lunule na rubieżach starożytnego świata, jednak wydaje się że ich dość uniwersalna forma odwoływała się (jak zawsze i wszędzie) do symboliki i magii związanej z kobiecością.

Bibliografia

Literatura

- Balbuza K., *Cesarz a bóstwa solarne i lunarne w (auto)prezentacji Septymianusa Sewera i jego rodziny (193–211)*, [w:] *Elity w świecie starożytnym*, red. M. Cieśluk, „Szczezińskie Studia nad Starożytnością” 2015, t. 3.
- Carroll P.M., *Archaeological and epigraphic evidence for infancy in the Roman world*, [w:] *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*, red. S. Crawford, G. Shepherd, D.M. Hadley, Oxford 2018.
- Cieśliński A., *Die Przeworsk- und Wielbark-Kultur östlich der unteren Weichsel. Auswertung der Archivalien aus dem Nachlass von Herbert Jankuhn*, „Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete” 2023, t. 21.
- Cieśliński A., *Kultura wielbarska nad Łyną, Pasłęką i górną Drwęcą*, „Pruthenia” 2008, t. 4.
- Cieśliński A., *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Łyna, Pasłęka und oberer Drwęca*, „Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte” 2010 t. 17.
- Dasen V., *Childbirth and Infancy in Greek and Roman Antiquity*, [w:] *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, red. B. Rawson, Oxford 2011.
- Dasen V., *Probaskania: Amulets and Magic in Antiquity*, [w:] *The Materiality of Magic*, red. D. Boschung, J.N. Bremmer, „Morphomata” 2015, t. 20.
- Faraone C.A., *The Transformation of Greek Amulets in Roman Imperial Times*, Philadelphia 2018.
- Gopkalo O.V., *Busy i podveski černjahovskoj kul'tury*, Kiev 2008.
- Guba S., *Bronze Age Anthropomorphic Clay Figurines from Nógrád County (Northern Hungary)*, [w:] *Ultra velum temporis. Venované Jozefovi Bátorovi k 70. Narodeninám*, red. A. Kozubová, E. Makarová, M. Neumann, „Slovenská archeológia” 2020, t. 68, Suppl. 1.
- Hansmann L., Kriss-Rettenbeck L., *Amulett und Talisman. Erscheinungsform und Geschichte*, München 1966.
- Hänninen M.-L., *From Womb to Family: Rituals and Social Conventions Connected to Roman Birth*, [w:] *Hoping for Continuity: Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*, red. K. Mustakallio, J. Hańska, H.-L. Sainio, Y. Yuolanto, „Acta Instituti Romani Finlandiae” 2005, t. 33.
- Ilon G., *Casting moulds in the Bronze Age of the Carpathian Basin: a catalogue of sites and finds*, „Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico” 2022, t. 38.

- Kargopolcev S.J., Bažan I.A., *K voprosu ob evolucii trehrogih pel'tovidnyh lunnicy v Evropie (III–VI vv.)*, „Peterburgskij arheologičeskij vestnik” 1993, t. 7.
- Kemkes M., *Bronzene Truhenbeschläge aus der römischen Villa von Eckartsbrunn, Gde. Eigeltin-gen, Lkr. Konstanz*, „Fundberichte aus Baden-Württemberg” 1991, t. 16.
- Khamayko N., *Crescent pendants (lunnitsa) in 11th–13th century Rus': pagan amulet or Christian ornament?*, [w:] *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, t. 2, red. M. Salamon, M. Woloszyn, A. Musin, P. Špehar, M. Hardt, M.P. Kruk, A. Sulikowska-Gąska, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa 2012.
- Khrapunov I., Stoyanova A., *Gold jewellery from the necropolis of Neyzats*, [w:] „*To make a fairy's whistle from a briar rose*”. *Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday*, red. M.L. Nagy, K.L. Szölösi, Nyíregyháza 2018.
- Kokowski A., *Goci. Od Skandzy do Campi Gothorum (od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*, Warszawa 2007.
- Kurpiewski A., Lewandowska J., *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w miejscowości Nowe Sadłowo (gm. Rypin, woj. kujawsko-pomorskie) w świetle najnowszych badań archeologicznych*, „Acta Archaeologica Pomoranica” 2015, t. 5.
- Mañas-Romero I., Saiz López J.N., *Pueri nascentes: rituals, birth and social recognition in Ancient Rome*, [w:] *Ages and Abilities: The Stages of Childhood and their Social Recognition in Prehistoric Europe and Beyond*, red. K. Rebay-Salisbury, D. Pany-Kucera, Oxford 2020.
- Mastykova A., Sviridov A., Gavritukhin I., Golofast L., Sukhanov E., Yazikov S., *The cemetery of Frontovoe 3. New data on the culture of the Crimea in the Roman and Early Great Migration periods*, „Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV” 2021, t. 68/1.
- Natuniewicz-Sekuła M., *Złotnictwo społeczności kultury wielbarskiej ze szczególnym uwzględnieniem wybranych zabytków z cmentarzyska w Weklicach*, Warszawa 2020.
- Rodzińska-Nowak J., Bulas J., Kasiński M., Okońska M., *A Pelta-shaped Golden Pendant from the Przeworsk Culture Settlement in Rzemienowice, Site 1, Kazimierza Wielka County*, [w:] *Aleksandria. Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of his 65th Birthday*, red. R. Ciołek, R. Chowaniec, Wiesbaden 2021.
- Skvorcov K.N., *Zniszczony pochówek z zawieszka lunulowatą z Półwyspu Sambijskiego*, „Wiadomości Archeologiczne” 2014, t. 65.
- Tempelmann-Maczyńska M., *Der Goldfund aus dem 5. Jahrhundert n. Chr. aus Granada-Albacín und seine Beziehungen zu Mittel- und Osteuropa*, „Madriider Mitteilungen” 1986, t. 27.
- Quast D., *The links between the Crimea and Scandinavia: some jewellery from the third century AD princely graves in an international context*, [w:] *Inter Ambo Maria. Contacts between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period*, red. I. Khrapunov, F.-A. Stylegar, Kristiansand–Simferopol 2011.
- Weis A., *The Public Face of Girlhood at Latin Lavinium in the 4th–3rd Centuries BCE / Das öffentliche Gesicht des Mädchen-Seins im Lateinischen Lavinium des 4. und 3. Jahrhunderts v. Chr.*, [w:] *Mädchen im Altertum / Girls in Antiquity*, red. S. Moraw, A. Kieburg, „Frauen – Forschung – Archäologie” 2014, t. 11.

Źródła internetowe

Bagley A.M., *Roman children in the early empire: a distinct epidemiological and therapeutic category?*, Ph.D. thesis (mps), College of Medical and Dental Sciences, University of Birmingham 2017, <http://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/7377>

Johnston H.W., *Private Life of the Romans*, Chicago 1909 (e-book 2012), <https://www.gutenberg.org/files/40549/40549-h/40549-h.htm>

Pinckernelle K., *The Iconography of Ancient Greek and Roman Jewellery*, M.Phil. thesis (mps), History of Art Department, University of Glasgow 2005, <https://theses.gla.ac.uk/318/2/2007pinckernellemphil.pdf>

Taylor A.K., *Roman Horse Equipment. Study of Harness and Horse Furniture in the European Provinces of the Roman Empire*, Ph.D. thesis (mps), University of London 1978, <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.474625>